

مقاله پژوهشی: بررسی مؤلفه‌های "تاب‌آوری اقتصادی"

مبتنی بر تجارب جهانی (مطالعه موردی: کشورهای منتخب)

فریبرز قادرپناه^۱، اله مراد سیف^۲

پذیرش مقاله: ۹۶/۱۲/۰۷

دریافت مقاله: ۹۶/۰۹/۲۸

چکیده

"تاب‌آوری اقتصادی" یا مقاوم‌سازی اقتصاد ملی به‌عنوان مفهومی که در دهه‌های اخیر در ادبیات رایج اقتصادی جای خود را گشوده است، به‌عنوان یکی از ابعاد اصلی "اقتصاد مقاومتی" (که علاج مشکلات اقتصادی کشور است) مورد توجه حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالیه) نیز قرار گرفته است. به‌منظور مقاوم‌سازی اقتصاد ملی ج.ا. در برابر تکانه‌ها ضرورت دارد با به‌کارگیری ظرفیت‌های اقتصادی آسیب‌پذیری‌ها کاهش یافته و اقتصاد به سمت اهداف عالی که همان پیشرفت و عدالت است حرکتی پرشتاب پیدا کند. یافتن مؤلفه‌های مفهوم تاب‌آوری می‌تواند برنامه ریزان اقتصادی کشور را در این راستا مساعدت نماید. اما از آنجاکه در جامعه اقتصادی جهان تجربیات خوبی در زمینه مقاوم‌سازی اقتصاد وجود دارد یافتن این مؤلفه‌ها تنها نمی‌تواند با ابتنا بر ادبیات نظری اعتبار لازم را داشته باشد. بنابراین نگارنده تلاش دارد که با بررسی تجارب اقتصادی تعدادی از کشورها در برابر تکانه‌های اقتصادی (اعم از تکانه‌های تخصصی، و طبیعی) و همچنین در زمینه پیشرفت‌های اقتصادی، مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری را بر اساس این تجربیات پالایش نماید و به این سؤال اصلی پاسخ دهد که: "مهم‌ترین مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی بر اساس تجارب دیگر کشورها کدامند". این پژوهش از نوع توسعه‌ای کاربردی بوده و از نظر روشی کاملاً کیفی و به شیوه توصیفی - تحلیلی انجام گردیده است. جامعه آماری تعداد محدودی از خبرگان اقتصادی است که به روش هدفمند مورد مراجعه قرار گرفته و گردآوری داده‌ها با انجام مصاحبه تا حد اشباع نظری صورت گرفته است. از تحلیل کیفی مبانی نظری شش مؤلفه اصلی برای تاب‌آوری اقتصادی به دست آمد که پس از بررسی تجارب اقتصادی دیگر کشورها با روش خبرگی، مؤلفه‌های اصلی تاب‌آوری اقتصادی در حوزه تحریم‌ها (ثبات اقتصاد کلان)، بحران‌ها (افزایش تولید ملی)، و پیشرفت‌های اقتصادی (چابک‌سازی دولت) تعیین شدند. بر همین اساس نیز پیشنهادهایی تنظیم و ارائه گردید.

واژگان کلیدی: تاب‌آوری اقتصادی، اقتصاد مقاومتی، تجارب اقتصادی، پیشرفت‌های اقتصادی، تحریم‌های اقتصادی، بحران‌های اقتصادی

مقدمه

۱ - دانش‌آموخته دکتری - مدیریت راهبردی نظامی - دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) Fgh6112@yahoo.com

۲ - دانشیار - مدیریت - دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام).

"اقتصاد مقاومتی" که از سوی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالیه) در سال‌های اخیر در فضای عمومی کشور مطرح گردیده است، اگرچه در ابتدای امر از سوی برخی صاحب‌نظران به‌عنوان "اقتصاد ریاضتی" تعبیر می‌شد، با تبیین ابعاد گوناگون و ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی توسط معظم له، امروزه از مرحله گفتمان سازی عبور کرده و صاحب‌نظران و خبرگان اقتصادی با باور کامل به این بیان نورانی که: "علاج مشکلات کشور، اقتصاد مقاومتی است"^۱، در جستجوی یافتن راهکارهای پیاده‌سازی و کاربردی نمودن آن برای برون‌رفت کشور از فشارهای ناشی از تحریم‌های اقتصادی اعمال‌شده از طرف استکبار جهانی می‌باشند.

گفتمان اقتصاد مقاومتی که برگرفته از آموزه‌های دینی است، علاوه بر اینکه بر مقاومت و پایداری بر اهداف تأکید دارد: "فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا ۗ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ" (پس همان‌گونه که فرمان یافته‌ای، استقامت کن؛ و همچنین کسانی که با تو به‌سوی خدا آمده‌اند (باید استقامت کنند)!) و طغیان نکنید، که خداوند آنچه را انجام می‌دهید می‌بیند!^۲)، وجود تهدیدات اقتصادی را علیه جامعه مسلمین امری دائمی محسوب دانسته: "اقتصاد مقاومتی ... یعنی وضع اقتصادی کشور و نظام اقتصادی جوری باشد که در مقابل ترندهای دشمنان که همیشگی و به شکل‌های مختلف خواهد بود، کمتر آسیب ببیند و اختلال پیدا کند."^۳، و از سوی دیگر انزوای از اقتصادی جهانی را مجاز نمی‌داند: "ما با اقتصاد جهانی مرتبیم، بنای بر همین ارتباط هم داریم، ما قصد جدا شدن و مُنْعَزِلُ شدن از اقتصاد جهانی را به‌هیچ‌وجه نداریم و در شرایط کنونی دنیا نمی‌توان هم داشت"^۴، به همین دلیل متأثر از محیط بین‌الملل است: "بنابراین متأثر می‌شویم از آنچه در دنیا در اقتصادهای جهانی اتفاق می‌افتد."^۵

از طرفی با توجه به ناتوانی نظام اقتصادی حاکم بر محیط بین‌الملل در پیش‌بینی، مدیریت و کاهش آثار و تبعات بحران‌های^۶ ناشی از تکانه‌های اقتصادی^۷، "مقاوم‌سازی اقتصاد" یا "تاب‌آوری اقتصادی" به‌عنوان یک رویکرد اصلی و جهت‌گیری اساسی در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی بسیاری از

۱ - بیانات در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی (۹۳/۳/۴)

۲ - سوره مبارکه هود، آیه ۱۱۲

۳ - بیانات در دیدار رئیس‌جمهوری و اعضای هیأت دولت (۹۱/۶/۲)

۴ - برکنار شدن

۵ - بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی (۹۲/۱۲/۲۰)

۶ - همان

کشورها وارد شده و همان‌گونه که مقام معظم رهبری (نظریات) با دقت به آن اشاره نموده‌اند، به دغدغه بسیاری از کشورها تبدیل گردیده است:

"بسیاری از کشورها، امروز با توجه به این تکانه‌های اجتماعی و زیرورو شدن‌های اقتصادی‌ای که در این بیست سی سال گذشته اتفاق افتاده است، متناسب با شرایط خودشان به فکر یک چنین کاری (مقاوم‌سازی اقتصاد) افتاده‌اند. پس مطلب اول اینکه این حرکتی که ما داریم انجام می‌دهیم، دغدغه‌ی دیگر کشورها هم هست؛ مخصوص ما نیست."^۱

برخی از کشورها مانند کشورهای شرق آسیا پس از تجربه بحران‌های مالی سال ۱۹۹۷، مفهوم تاب‌آوری را مورد توجه قرار داده و تلاش نمودند با سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، به یک اقتصاد مقاوم و دارای ویژگی تاب‌آوری در برابر تکانه‌ها و بحران‌های ناشی از آن دست یابند. موفقیت این کشورها (مانند ویتنام، مالزی، کامبوج و...) در ایجاد این ویژگی در اقتصاد ملی خود به‌گونه‌ای است که امروزه سهم آن‌ها در تجارت جهانی به سرعت رو به افزایش است. برخی دیگر مانند چین، برزیل و هندوستان با اتکا به یک اقتصاد درون‌زا و بهره‌گیری از ظرفیت‌های ملی با پیش‌دستی ناشی از دوراندیشی سیاست‌گذاران اقتصادی و تلاش برای نیل به رشد اقتصادی، به‌گونه‌ای اقتصادشان را مقاوم نمودند که با وجود تمامی بحران‌های دهه‌های اخیر، کمترین آسیب را پذیرفته و در مقایسه با اقتصاد کشورهای غربی که رشدهای منفی را نیز گاهاً تجربه کرده‌اند، روند روبه رشد خود را حفظ نموده‌اند. از این رو "تاب‌آوری اقتصادی"^۲ امروزه دیگر یک مفهوم انتزاعی در مباحث اقتصادی محسوب نشده و نقش خود را در سیاست‌های عملی و برنامه‌ریزی‌های اقتصادی به‌عنوان صدرنشین دغدغه‌های سیاستمداران تثبیت نموده است.

جمهوری اسلامی ایران نیز که در اثر اعمال بیش از سه دهه تحریم‌های اقتصادی از سوی غرب به سرکردگی آمریکا در بسیاری از زمینه‌های آسیب‌پذیر اقتصاد ملی با چالش‌هایی روبرو گردید، با تشدید تحریم‌ها در سال‌های اخیر و بدل نمودن اقتصاد به عرصه کارزاری جدید علیه نظام اسلامی "اقتصاد مقاومتی" را به‌عنوان راه‌حل مشکلاتش در حوزه اقتصاد برگزیده و یکی از اهداف اصلی حوزه اقتصاد را مقاوم‌سازی آن در برابر تکانه‌ها با کاهش آسیب‌پذیری‌ها به‌ویژه رهایی از اقتصاد متکی به نفت قرار داده است.

اما برای پیاده‌سازی اقتصاد مقاومتی و مقاوم نمودن آن در برابر انواع تکانه‌ها، از آنجاکه اقتصاد مقاومتی در یک سامانه اقتصادی در نظام جهانی باید به حیات خود ادامه دهد، لازم است از تجارب دیگر کشورها

۱- بیانات در حرم مطهر رضوی (۹۳/۱/۱)

در زمینه مقاوم سازی اقتصادی آگاهی یابیم. به همین منظور در پژوهش حاضر نگارنده باهدف "واکاوی مؤلفه های تاب آوری اقتصادی در تجربیات جهانی"، بر این است که ضمن به دست آوردن مؤلفه های تاب آوری در ادبیات اقتصادی، تجارب عملی کشورهای منتخب را در زمینه مقاوم سازی مورد واکاوی قرار داده و نسبت به اولویت بندی مؤلفه ها بر اساس تجارب آزموده شده اقدام نماید تا برنامه ریزان اقتصادی کشور در اولویت بندی اهداف خود به این مؤلفه ها توجه ویژه ای بنمایند.

مبانی نظری

الف - پیشینه شناسی:

تاب آوری در ادبیات حوزه ی اقتصاد مفهوم غربی نبوده و بسیاری از اندیشمندان حوزه مطالعات اقتصادی، از زوایای گوناگونی در آثار خود به این مفهوم پرداخته اند. جهانی شدن اقتصاد و تجارت، افزایش حجم سرمایه گذاری های بین المللی و باز بودن اقتصادی^۱ از جمله عواملی هستند که در بحران های اقتصادی کشورها را به روی آسیب پذیری و تکانه های خارجی باز و زمینه های بروز بحران های مالی و اقتصادی و کاهش رشد اقتصادی در نقاط مختلف جهان را فراهم و کشورها را به اتخاذ سیاست های اقتصادی متمایل نموده اند که علاوه بر حفظ رشد و پیشرفت اقتصادی، تأثیرپذیری اقتصاد در برابر تکانه ها^۲ و دیگر اشکال اختلال در اقتصاد را کاهش دهد (یودا ای.بی^۳، ۲۰۱۱: ۵۴۵). مطالعات انجام شده بر روی بحران های مالی و اقتصادی به وجود آمده از قرن ۱۴ میلادی تاکنون، نشان می دهد که تکرار پدیده اقتصادی بحران های مالی و اقتصادی رویدادی طبیعی به شمار می آید، در نتیجه هر کشور برای مقابله با این گونه بحران ها باید تمهیدات لازم را در اقتصاد خود بکار گیرد (بنگ نم^۴، ۲۰۱۰: ۵). از سوی دیگر تحقیقاتی که بر روی موضوع مهم آسیب پذیری اقتصادی^۵ به عمل آمده نشانگر این است که اگرچه آسیب پذیری ها به طور معمول ویژه اقتصاد کشورهای کوچک می باشند، اما هیچ کشوری (حتی کشورهایی با اقتصاد بزرگ مانند ایالات متحده آمریکا) قادر نیست از تکانه های اقتصادی ناشی از تأثیر محیط بیرونی خود در امان بماند و در نتیجه ایجاد یک اقتصاد مقاوم و دارای خاصیت تاب آوری^۶ در صدر چالش های حوزه سیاست گذاری های اقتصادی در جهان امروز قرار گرفته است. بر گولگیو معتقد است اندازه ی تهدیدات^۷ بیرونی از طریق وارد آوردن تکانه ها علیه اقتصاد ملی یک کشور به میزان اختلاف دو عامل اصلی بستگی دارد؛ یکی از این عوامل میزان

-
- 1- Economic openness
 - 2- Shocks
 - 3- Udash E.b
 - 4- Bang Nam
 - 5- Economic Vuneraby
 - 6- Resilience
 - 7- Risks

آسیب‌پذیری‌های^۱ اقتصادی است که در واقع یک خصیصه ذاتی و ثابت^۲ در اقتصاد ملی بوده و به‌اندازه قرار گرفتن اقتصاد در معرض تکانه‌ها بستگی دارد. این عامل خود دارای سه مؤلفه اصلی باز بودن اقتصادی^۳، تمرکز صادرات^۴، و وابستگی به واردات کالاهای^۵ راهبردی مانند مواد غذایی دارد. عامل دوم مرتبط با تهدیدات اقتصادی تاب‌آوری است که یک خصیصه ناشی از سیاست‌گذاری‌های اقتصادی بوده و در واقع توانمندی برآمدن از عهده انواع تکانه‌های بیرونی را افزایش می‌دهد. این عامل خود دارای مؤلفه‌هایی مانند حکمرانی خوب^۶، مدیریت درست و بی‌نقص در اقتصاد کلان^۷، اثربخشی در بازار^۸، انسجام اجتماعی^۹ می‌باشد. هرچه میزان تاب‌آوری در اقتصاد نسبت به‌اندازه آسیب‌پذیری بیشتر باشد میزان تهدیدات ناشی از تکانه‌ها کمتر است (بریگولیو و همکاران^{۱۰}، ۲۰۰۸: ۳ و ۸). بنابراین بخش بزرگی از مطالعات به‌عمل آمده در حوزه اقتصاد به موضوعاتی همچون آسیب‌پذیری اقتصادی، شوک‌های اقتصادی^{۱۱}، تاب‌آوری اقتصادی^{۱۲}، دوام و پایداری اقتصادی^{۱۳}، بی‌ثباتی اقتصادی^{۱۴} و دیگر مفاهیم مشابه پرداخته و ضمن ریشه‌یابی علل و عوامل بروز بحران، راه‌کارهایی را برای مقاوم‌سازی اقتصاد و کسب توانمندی برای برگشت به شرایط پیش از بحران‌های اقتصادی و نیز کاهش آسیب‌پذیری و افزایش تاب‌آوری در اقتصاد به‌منظور کاهش خطرات ناشی از تکانه‌های بیرونی ارائه نموده‌اند.

ب - مفهوم شناسی

تاب‌آوری اقتصادی:

- تاب‌آوری اقتصادی در ادبیات متداول حوزه اقتصاد: تاب‌آوری اقتصادی، مفهومی است که طی سه دهه گذشته وارد ادبیات متعارف اقتصادی گردیده است. در برگردان واژه انگلیسی این مفهوم به

- 1- Vulnerability
- 2- Inherent & Permanent
- 3- Economic Openness
- 4- Export Concentration
- 5- Dependence on Strategic Imports
- 6- Good Governance
- 7- Sound Macroeconomic Management
- 8- Market Efficiency
- 9- Social Cohesion
- 10- Briguglio et.al.
- 11- Economic Shocks
- 12- Economic Resilience
- 13- Economic sustainability
- 14- Economic Instability

فارسی از واژه‌های مختلفی استفاده شده که تمامی آن‌ها مفهوم مشابهی را به ذهن متبادر می‌نمایند.^۱ اگرچه اقتصاد مقاومتی به‌عنوان یک مفهوم جامع دربرگیرنده مفهوم تاب‌آوری نیز هست اما تاب‌آوری را با توجه به کارکردهایی که از آن انتظار می‌رود می‌توان اصلی‌ترین مفهوم در اقتصاد مقاومتی دانست. به‌منظور آگاهی از مؤلفه‌های اصلی این مفهوم، ضمن بررسی ادبیات متعارف اقتصادی (ادبیات بین‌المللی اقتصادی) و تحلیل بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) آراء صاحب‌نظران داخلی در مورد اقتصاد مقاومتی مورد واکاوی قرار گرفت.

• **"تاب‌آوری اقتصادی" از منظر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی):**

مطالعات حوزه‌ی اقتصاد مقاومتی دارای سابقه‌ای طولانی در کشور نبوده و اوج آن متعلق به سال‌های ۹۱ به بعد می‌باشد. بیشتر ادبیات موجود در این زمینه برگرفته از بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) است لیکن صاحب‌نظران و پژوهشگران نیز تلاش نموده‌اند با بهره‌گیری از بیانات معظم له، برخی از مطالب موجود در ادبیات متعارف اقتصادی از جمله تاب‌آوری را در حوزه اقتصاد مقاومتی تبیین نمایند. از مجموع آثار موجود می‌توان چنین دریافت که مفهوم تاب‌آوری مورد توجه در ادبیات متعارف، همان مفهوم اقتصاد مقاومتی مورد نظر رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله‌العالی) می‌باشد. مفهوم اقتصاد مقاومتی برای نخستین بار توسط معظم له در دیدار کارآفرینان در تاریخ ۱۳۸۹/۶/۱۶ مطرح گردید: **"ما باید یک اقتصاد مقاومتی واقعی در کشور به وجود بیاوریم."** و از آن زمان تاکنون ایشان به مناسبت‌های مختلف ابعاد گوناگون این مفهوم را واکاوی نموده‌اند. بنابراین برای واکاوی مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی ابتدا با مراجعه به پایگاه اینترنتی مقام معظم رهبری^۲، فیش‌های پژوهشی مبتنی بر بیانات معظم له با کلیدواژه اقتصاد مقاومتی طی سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۳ تهیه شد و با انجام تحلیل محتوا مقوله‌های اصلی بیانات معظم له در مورد اقتصاد مقاومتی به دست آمد.

• **"تاب‌آوری اقتصادی" از منظر صاحب‌نظران اقتصادی داخلی:**

صاحب‌نظران داخلی نیز طی سه سال گذشته آثار فراوانی را در زمینه تبیین اقتصاد مقاومتی به جامعه علمی کشور ارائه نموده‌اند. نکته مشترک اکثر آثار تدوین شده رویکرد مذهبی و دینی است که عمدتاً برگرفته از مبانی ارزشی و آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌باشد.

• **جمع‌بندی ادبیات نظری در مورد مؤلفه‌های "تاب‌آوری اقتصادی":**

۱- فنریت، جهندگی، انعطاف‌پذیری و واژه‌هایی مانند این‌ها در آثار صاحب‌نظران داخلی به‌عنوان ترجمه واژه انگلیسی Resilience بکار رفته‌اند. در پژوهش حاضر نگارنده واژه تاب‌آوری را برای تبیین این مفهوم انتخاب نموده است.

با توجه به نتایج حاصله از بررسی‌های ذکرشده در ادبیات متعارف اقتصادی، تحلیل بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و صاحب‌نظران داخلی، ابتدا فهرستی از مقوله‌های مرتبط با مفهوم تاب‌آوری اقتصادی به شرح جدول ۱ احصاء گردید:

جدول ۱: مقوله‌های تاب‌آوری اقتصادی برگرفته از ادبیات رایج، بیانات مقام معظم رهبری و صاحب‌نظران داخلی

ردیف	متغیرهای تاب‌آوری	شماره	مقوله‌های تاب‌آوری	منابع مورد استفاده
۱	تکیه بر تولید داخلی / حداقل‌سازی موانع تولید و روان‌سازی سرمایه‌گذاری (به نفع سرمایه‌گذاری مولد) / فعال‌سازی و تکیه بر ظرفیت‌های درونی / درون‌زایی / شناسایی ظرفیت‌های درونی	۱۲	درون‌زایی اقتصادی و افزایش تولیدات داخلی	الف - منابع خارجی: بریگوگلیو و هم کاران (۲۰۱۰: ۶؛ ۲۰۰۸: ۶-۴؛ ۲۰۰۶: ۳؛ ۲۰۰۹: ۲۳۲) - بامرا و همکاران، ۲، ۲۰۱۱: ۵۳۸۰
۲	تمرکز صادرات بر یک کالای خاص/کالاهای تولیدی/کالاهای سرمایه‌ای بادوام/ کاهش وابستگی به نفت / کاهش درجه تمرکز صادرات مبتنی بر نفت / افزایش سهم درآمدهای غیرنفتی/ کاهش اتکا بودجه و تراز تجاری به نفت / توسعه و تنوع فعالیت‌های اقتصادی / توسعه و تنوع فعالیت‌های اقتصادی	۹	رهایی از وابستگی به صادرات تک‌محصولی (تنوع‌گرایی در صادرات)	ناوارواس-سپیگارس، ۳، ۲۰۱۲: ۷۳-۵۷۱؛ سیمی و مارتین، ۴، ۲۰۱۰: ۳۱۱-۳۰۹؛ مجله ادبیات اقتصادی، ۶، انجمن اقتصاد آمریکا، شماره ۴۷، ۲۰۱۱
۳	وابستگی به واردات کالاهای راهبردی / خودکفایی در کالاهای راهبردی (غذا و دارو) / توجه به امنیت و سلامت در واردات / خوداتکایی در تأمین نیازهای اساسی / استغناء از دیگران	۷	خوداتکایی و رهایی از وابستگی به واردات کالاهای اساسی و راهبردی	ب - بیانات مقام معظم رهبری (۱۳۹۳/۴/۱۶): بیانات در دیدار مسئولان نظام
۴	اقتصاد دانش‌بنیان / دانش‌محوری / ترویج پارک‌های علم و فناوری	۵	دانش‌بنیانی در اقتصاد	بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها (۱۳۹۳/۴/۱۱)
۵	اصلاح الگوی مصرف / کاهش اتلاف منابع و سرمایه‌های دولتی، عمومی و خصوصی / مدیریت مصرف و بهره‌وری حداکثر / مدیریت بخش عمومی و دولت با کمترین میزان صادرات نفت به‌منظور تطبیق اقتصاد با این میزان درآمد	۵	اصلاح الگوی فرهنگ مصرفی در سطح دولت و مردم	بیانات در دیدار نمایندگان مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۳/۳/۴) - بیانات در دیدار کارگران در گروه صنعتی مپنا (۱۳۹۳/۲/۱۰)

- 1- Lino Briguglio
- 2- Ran Bhamra
- 3- Navarro-Espigares
- 4- Simmie & Martin
- 5- Karl Aiginger
- 6- Journal of Economic Literature (JEL)
- 7- American Economic Association (AEA)

ردیف	متغیرهای تاب‌آوری	مقوله‌های تاب‌آوری	منابع مورد استفاده
۶	ثبات در اقتصاد کلان / بهبود شاخص‌های کلان اقتصادی / ثبات در سیاست‌های اقتصادی / افزایش رشد اقتصادی	ثبات در اقتصاد کلان	بیانات در حرم مطهر رضوی (۹۳/۱/۱) بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی (۹۲/۱۲/۲۰)
۷	درجه بالای باز بودن اقتصاد / احتراز از واردات بی‌رویه و بی‌منطق	مدیریت واردات	بیانات در دیدار کارگران و فعالان بخش تولید کشور (۱۳۹۲/۲/۷)
۸	انسجام اجتماعی	انسجام اجتماعی	بیانات در دیدار کارگزاران نظام (۱۳۹۱/۵/۳)
۹	مدیریت جهادی / رویکرد جهادی در امور / شتاب همراه پان‌دبیر	رویکرد جهادی در اداره امور اقتصادی	پ - منابع داخلی: رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۰	عدالت محوری / کاستن از و فقر	عدالت محوری	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۱	مبارزه بی‌اغماض با مفسد اقتصادی / تنظیم‌گری دولت و اعمال مقررات سخت‌گیران در مفسد اقتصادی	فساد ستیزی	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۲	تغییر رویه به گسترش مصرف داخلی و خودداری از توسعه یک‌باره صادرات	مدیریت مصرف و صادرات	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۳	اجتناب از بحران / رکود	اجتناب از شرایط رکود و بحران	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۴	برون‌گرایی (تعامل با اقتصادهای جهانی)	برون‌گرایی در اقتصاد	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۵	مردم‌بنیاد بودن / مردم‌محوری	مردم‌بنیادی در اقتصاد	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۶	حرکت با برنامه / تأکید بر اهداف بلندمدت‌تر	برنامه‌مداری در اقتصاد	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۷	نهادهای پایدار	ایجاد نهادهای اقتصادی سالم	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۸	حکمرانی خوب / اندازه دولت	چابک‌سازی دولت	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)
۱۹	اثربخشی بازار در اقتصاد خرد	افزایش کارایی و اثربخشی بازارهای اقتصاد خرد	رضایی (۱۳۹۰) خان دوزی (۱۳۹۲) خان دوزی (۱۳۹۱)

بررسی تجربیات جهانی "تاب‌آوری اقتصادی"

در این گام از فرآیند پژوهش، تجارب تعدادی از کشورها در زمینه مقاوم‌سازی اقتصاد و افزایش ویژگی تاب‌آوری اقتصادی مورد واکاوی قرار گرفت. از آنجاکه این تجارب در حوزه‌های متفاوتی به‌دست‌آمده است لازم بود که ابتدا حوزه‌های بررسی این تجارب مشخص شود. بنابراین با توجه به بیانات مقام معظم رهبری در مورد تکانه‌ها و اقداماتی که دیگر کشورها برای مقاوم‌سازی

اقتصادشان بکار بسته‌اند^۱، سه حوزه اصلی برای مطالعه تجربیات مقاوم‌سازی اقتصاد در دیگر کشورها به شرح زیر انتخاب شدند و در هر حوزه فهرستی از تجربیات کشورها برای مقاوم‌سازی اقتصادشان (افزایش تاب‌آوری اقتصادی) تهیه شد:

✓ حوزه ۱: تجربیات جهانی در حوزه "**تحریم‌های اقتصادی**" (به‌عنوان بحران‌های ناشی از تکانه‌های تخصصی) که در جدول ۲ ارائه گردیده است:

جدول ۲: تجارب جهانی کشورهای منتخب در حوزه تحریم‌های اقتصادی

نام کشورها	فهرست تجارب تاب‌آوری اقتصادی دیگر کشورها در حوزه تحریم‌های اقتصادی	منبع
کوبا، آفریقای جنوبی، عراق، بنگلادش، ایسی، و آنگولا (بریتانیا)	اتکا به حامیان اقتصادی و شرکای راهبردی قوی (ابرقدرت‌ها) - بکارگیری دیپلماسی فشار و حمایت از سوی طرف‌های تجاری ثالث برای لغو تحریم‌ها - توسعه اقتصاد گردشگری - مبارزه با بازار سیاه ارز از طریق آزادسازی ورود دلار از طریق شبکه بانکی و استفاده از آن برای واردات کالاهای اساسی - آزادسازی سرمایه‌گذاری در برخی بخش‌های اقتصاد - تأسیس مناطق آزاد تجاری - قطع یارانه‌های شرکت‌ها و مؤسسات دولتی، و آزادسازی قیمت‌ها - اصلاح در نظام مالیاتی - توسعه بخش تعاونی در حوزه کشاورزی - توسعه خوداشتغالی - استفاده از توان صنایع نظامی در تولید ملی - ارتقاء ثبات سیاسی - توجه بیشتر دولت به ارتقاء خدمات عمومی و رفاه اجتماعی - کاهش اختلاف طبقاتی - تقویت وحدت و یکپارچه‌سازی داخلی بر مبنای ایدئولوژی جامعه - اصلاحات اراضی کشاورزی، و ملی کردن گسترده صنایع - توسعه خدمات بهداشتی و آموزشی (منجر به توزیع مجدد ثروت) - تغییر نظام اقتصادی از سرمایه‌داری - به‌کارگیری سیاست متنوع سازی تولیدات - توجه به موضوع مهم بهره‌وری ملی - کاهش وابستگی به درآمدهای منحصر به فروش منابع - کاهش یارانه و منطقی سازی قیمت انرژی - تقویت نظام جیره‌بندی کالاهای اساسی - یافتن مسیرهای مناسب برای صادرات کالاهای پردرآمد	- کالجی (۱۳۸۷ و ۱۳۸۶)؛ علوی (۱۳۸۴)؛ یاوری و محسنی (۱۳۸۸)؛ زارچی و آقارضی (۱۳۸۸)؛ نورانی و عزیز نژاد (۱۳۸۸)؛ برکشلی (۱۳۷۵)؛ خادمی (۱۳۸۷) - Clyde et. al., 2000 ; Hufbauer, 2007 ; World Data Bank / World Development Indicators, 2011 ; Levy, 1999 ; Clyde et. al., 2000 ; Terry & Abdullah, 2004 ; De Santisteban, 2005

✓ حوزه ۲: تجربیات جهانی در حوزه "**بحران‌های اقتصادی**" (ناشی از تکانه‌های اقتصادی که معمولاً در نقطه‌ای از اقتصاد جهانی وارد شده و در اثر تعاملات اقتصادی در سطح جهانی دامنه‌ی آن به دیگر کشورها نیز می‌رسد) که در جدول ۳ ارائه شده است:

✓ حوزه ۳: تجربیات جهانی در حوزه "**پیشرفت‌های اقتصادی**" (که در ادبیات اقتصاد جهانی منظور از آن رشد اقتصادی است) که در این حوزه تجربیات کشورهای مختلفی از منطقه

۱ - بیانات معظم له در بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۲/۱۲/۲۰)

جنوب شرقی و شرق آسیا، کشورهای توسعه‌یافته، کشورهای حوزه مرکزی و غرب آسیا، و کشورهای آمریکای جنوبی موردبررسی قرار گرفتند که نتایج این بررسی‌ها در جدول ۴ ارائه شده است:

جدول ۳: تجارب جهانی کشورهای منتخب در حوزه بحران‌های اقتصادی

نام کشورها	فهرست تجارب تاب‌آوری اقتصادی دیگر کشورها در حوزه بحران‌های اقتصادی	منبع
فیلیپین، مالزی، اندونزی، تایلند، سنگاپور، ویتنام، کره جنوبی، تایوان، چین، هنگ‌کنگ، و آمریکا	<p>فزایش تاب‌آوری اقتصادی (از طریق: عوامل اقتصادی و عوامل سیاسی - اجتماعی) - افزایش رشد اقتصادی (از طریق: کاهش باز بودن اقتصادی ۱، ثبات اقتصادی، نرخ بالای پس‌انداز و سرمایه‌گذاری، اتکا بر نظام بازار جهت تخصیص منابع، نهادهای خوب برای تعیین حق مالکیت) - به‌کارگیری سیاست تمرکززدایی و انتقال قدرت از دولت مرکزی به دولت‌های محلی و اصلاح قوانین و مقررات - - ثبات در اقتصاد کلان - کاهش اندازه دولت - افزایش توسعه اجتماعی - توسعه زیرساخت‌ها - خودداری از اعمال ناشایست اقتصادی (مانند: پرداخت یارانه به انرژی ۲ / اشتغال مصنوعی توسط دولت ۳ / حل کسری مالی با قطع هزینه‌های عمومی که در طولانی مدت بازگشت بزرگ اجتماعی را سبب می‌شود ۴ / حمایت از بنگاه‌های ناکارآمد ۵ / اعمال کنترل در قیمت‌ها ۶ / نادیده گرفتن زیست‌محیطی ۷ / نادیده گرفتن کیفیت آموزش ۸ / برابری ارزش پیش از آمادگی برای گذار به‌طرف بهره‌وری صنعتی بیشتر ۹ / مانند آن‌ها) - اتخاذ سیاست‌های کلان اقتصادی اجتناب از رکود (مانند: تغییر رویکرد از گسترش ناگهانی صادرات به گسترش تقاضای داخلی، اجتناب از وابستگی بیش‌ازاندازه به صادرات چرخه‌ی محصولات تولیدی مانند کالاهای سرمایه‌ای، و کاهش وابستگی به واردات کالاهای راهبردی مانند سوخت)</p>	<p>واعظی (۱۳۸۸)؛ ابروانی (۱۳۸۸)؛ نقیب‌زاده و صادقی‌زاده (۱۳۹۰)؛ درخشان Urbi Garay(2000) ; @Lino Briguglio, and Stephan Piccinino : (۱۳۸۷) 2011)J (2011) ; Tolentino,V.Bruce</p>

- 1- Economic Openness
- 2- Subsidization of Energy
- 3 Artificial Employment by The Government
- 4 solving fiscal deficits by cutting public spending that yields large social returns in the long run
- 5- Protecting Inefficient Firms
- 6- Imposing Price Controls
- 7- Ignoring Environmental Issues
- 8- Neglecting the Quality of Education
- 9- Letting the exchange rate appreciate excessively before the economy is ready for the transition towards higher-productivity industry

تاب‌آوری اقتصادی می‌باشد. به‌عنوان مثال مقوله‌هایی مانند اصلاح الگوی مصرف، مردم‌بنیانی، دانش‌بنیانی، عدالت محوری، درون‌زایی، برون‌گرایی، برنامه محوری، مدیریت جهادی، فساد ستیزی و مانند آن‌ها، در زمره‌ی این موارد محسوب شده و در نتیجه تنها تعدادی از مقوله‌ها را می‌توان در ردیف مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی به‌شمار آورد.

با توجه به مسیر طی شده در این پژوهش تعداد ۶ مؤلفه اصلی از مقوله‌های تاب‌آوری اقتصادی با بهره‌گیری از ادبیات رایج و بیانات مقام معظم رهبری و همچنین نظرات اندیشمندان داخلی و اعمال نظرات خبرگان حوزه اقتصاد به دست آمد که با بهره‌گیری از خبرگان منتخب روایی سنجی گردیدند. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از:

۱. **ثبات اقتصاد کلان:** به این مفهوم که شاخص‌های اصلی اقتصاد کلان مانند رشد اقتصادی، حجم سرمایه‌گذاری در امور مولد، تولید ناخالص ملی، درآمد سرانه، ضریب جینی، درصد تورم و ... در اثر اتخاذ سیاست‌های درست اقتصادی روند متعادل و پایداری یافته و دستخوش افت‌وخیز شدید نشوند.

۲. **افزایش کارایی و اثربخشی بازارهای اقتصاد خرد:** مجموعه بازارهای اقتصادی (بازار عوامل، بازار نیروی کار، بازار مالی) هنگامی اثربخش هستند که با سازوکارهای مختلف مانند تعیین قیمت به‌گونه‌ای تنظیم شوند که در اثر تکانه‌های بیرونی بتوانند سریعاً به تعادل برسند. در نتیجه اختصاص منابع به‌سرعت انجام شده و از هدر رفت آن‌ها جلوگیری می‌شود و در نهایت تاب‌آوری اقتصادی افزایش می‌یابد. مثلاً در بازار سرمایه سیطره بنگاه‌ها بر صنعت بانکی، یا میزان حضور بانک‌های خارجی در بازار رقابت، و نرخ بهره بانکی از جمله عوامل اصلی اثربخشی بازار سرمایه به‌شمار می‌روند. در بازار نیروی کار هم عواملی مانند مقررات بیکاری، مقررات انفصال از خدمت، و شیوه تعیین دستمزدها را می‌توان در اثربخشی این بازار مؤثر دانست. هرچه این اثربخشی بیشتر باشد میزان تاب‌آوری نیز افزایش یافته و اقتصاد در برابر تکانه‌های بیرونی مقاوم‌تر می‌شود.

۳. **عدم تمرکز تجاری:** این مؤلفه به این معناست که نباید اقتصاد ملی بر درآمدهای حاصل از یک نوع محصول خاص (مثلاً نفت یا دیگر منابع و ذخایر و یا حتی تولیدات صنعتی مشخص) وابسته شود. در صورت بروز چنین شرایطی میزان تاب‌آوری اقتصادی به دلیل فراهم نمودن

زمینه‌های افزایش آسیب‌پذیری‌های اقتصادی به افزایش تأثیر تهدیدات بر اقتصاد ملی منجر می‌شود.

۴. خوداتکایی و رهایی از وابستگی به واردات کالاهای اساسی و راهبردی: خوداتکایی تنها به این معنا نیست که تمامی نیازهای اقتصادی با اتکا به ظرفیت‌های داخلی تأمین شوند. بلکه بیشتر معطوف به کالاهای اساسی و راهبردی مانند دارو و غذاست. اگر اقتصادی بتواند نیازهای اساسی و راهبردی خود مانند مواد غذایی و دارو را تأمین نماید از میزان آسیب‌پذیری‌های ذاتی‌اش کاسته می‌شود و در نتیجه تاب‌آوری تقویت می‌شود.

۵. تنوع‌پذیری و افزایش تولیدات ملی: این مؤلفه برآیند متغیرهایی مانند کاهش وابستگی به صادرات کالاهای انحصاری مانند نفت و مواد معدنی و ذخایر زیرزمینی، و همچنین اتکا به ظرفیت‌های داخلی و تقویت تولید ملی می‌باشد. بدین ترتیب ضمن توجه به ظرفیت‌های داخلی مانند نیروی انسانی جوان و منابع مولد، این ظرفیت‌ها برای افزایش تولیدات مختلف و جایگزینی صادرات تک‌محصولی و در نتیجه افزایش تاب‌آوری و کاهش تهدیدات می‌شود.

۶. چابک سازی دولت: بزرگی اندازه دولت نه تنها موجب افزایش هزینه‌های عمومی و جاری دولت می‌شود بلکه موجب کاهش کارایی آن می‌شود. از طرفی نیز نقش دولت باید از تصدی‌گری و عهده‌داری امور اجرایی به سیاست‌گذاری و نظارت بر امور و تنظیم مقررات موردنیاز و روابط بین دستگاه‌ها تغییر یابد. بنابراین چابک سازی هم مربوط به اندازه و حجم دولت است و هم کاهش نقش آن در امور اجرایی. بدین ترتیب از آنجاکه با حفظ این دو ویژگی رویکرد تکیه‌بر ظرفیت‌های داخلی و نیروهای مردمی نیز محقق می‌شود، در نتیجه تاب‌آوری اقتصادی نیز افزایش می‌یابد.

ب - مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی مبتنی بر تجارب کشورهای منتخب:

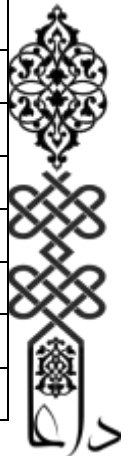
در ادامه با مراجعه به خبرگان اقتصادی ضمن سنجش روایی فهرست تنظیمی تجارب اقتصادی و حذف تجارب غیر مرتبط با تاب‌آوری، با انجام مصاحبه نیمه ساختاریافته به شیوه انتخاب هدفمند تا حد اشباع نظری، کاربرد هر یک از مؤلفه‌های شش‌گانه تاب‌آوری اقتصادی را در تجارب عملی کشورهای منتخب در حوزه‌های سه‌گانه بالا مورد پرسش قرار گرفت. برای سهولت در ثبت نتایج این نظرسنجی، جداولی محقق ساخته طراحی گردید که در سطر این جداول، مؤلفه‌های شش‌گانه تاب‌آوری اقتصادی، و در ستون آن‌ها تجارب کشورهای منتخب در

هر یک از حوزه‌ها تاب‌آوری (تحریم‌ها، بحران‌ها و پیشرفت‌های اقتصادی) درج گردید. سپس نظرات خبرگان در قالب جداول محقق ساخته وارد و مشخص گردید که هر یک از مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی در کدام یک از تجارب تاب‌آوری کاربرد داشته‌اند. بدین ترتیب سه جدول (جداول شماره ۵، ۶ و ۷) برای سه حوزه تاب‌آوری اقتصادی تنظیم و نتایج مصاحبه با خبرگان در آن‌ها ثبت شد. لازم به توضیح است که خبرگان بیشتر تجارب را با بیش از یک مؤلفه تاب‌آوری اقتصادی مرتبط دانسته‌اند به همین دلیل جمع تعداد علامت‌های یک ردیف در بیشتر موارد به بیش از عدد ۵ می‌رسد:

جدول شماره ۵- مؤلفه‌های "تاب‌آوری اقتصادی" مبتنی بر تجارب کشورها در حوزه تحریم‌های اقتصادی

ردیف	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	تجارب جهانی در حوزه تحریم‌های اقتصادی	بابت اقتصاد کلان	بازارهای تربیتی خرد	عدم تمرکز تجاری	خودتکایی	افزایش تولید ملی	چابک سازی دولت
۱	بکار گیری دیپلماسی فشار و حمایت از سوی طرف‌های تجاری ثالث برای لغو تحریم‌ها	۵						
۲	توسعه اقتصاد گردشگری				۵	۲		
۳	آزادسازی سرمایه‌گذاری در برخی بخش‌های اقتصاد	۵	۴				۵	
۴	تأسیس مناطق آزاد تجاری				۳		۴	
۵	قطع یارانه‌های شرکت‌ها و مؤسسات دولتی، و			۲		۲	۳	۴
۶	اصلاح در نظام مالیاتی	۴						
۷	توسعه بخش تعاونی در حوزه کشاورزی	۳			۲	۵		
۸	توسعه خوداشتغالی	۲	۴				۵	
۹	استفاده از توان صنایع نظامی در تولید ملی	۲				۳	۴	
۱۰	ارتقاء ثبات سیاسی	۵						
۱۱	توجه بیشتر دولت به ارتقاء خدمات عمومی و رفاه		۵					۴
۱۲	کاهش اختلاف طبقاتی	۵						
۱۳	تقویت وحدت و یکپارچه‌سازی داخلی بر مبنای	۵					۳	
۱۴	اصلاحات اراضی کشاورزی، و ملی کردن گسترده				۲	۵	۴	
۱۵	توسعه خدمات بهداشتی و آموزشی (منجر به توزیع	۴	۳					

رتبه	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	ثبات اقتصاد کلان	اثر بخشی بازارهای خرد	عدم تمرکز تجاری	خودانگاری	افزایش تولید ملی	چابک سازی دولت
۱۶	تجارب جهانی در حوزه تحریم‌های اقتصادی	۴		۵	۵	۴	
۱۷	به‌کارگیری سیاست متنوع سازی تولیدات	۵	۵				۵
۱۸	توجه به موضوع مهم بهره‌وری ملی	۵		۵	۵	۴	
۱۹	کاهش وابستگی به درآمدهای منحصر به فروش	۳	۵	۴		۵	
۲۰	کاهش وابستگی به درآمدهای منحصر به فروش	۲					۵
۲۱	تقویت نظام جیره‌بندی کالاها	۲		۲			۴
۲۱	تقویت نظام جیره‌بندی کالاها	۲		۲			۴
۲۱	تقویت نظام جیره‌بندی کالاها	۲		۲			۴
جمع کل تکرار مؤلفه‌ها در حوزه تحریم‌های اقتصادی		۳۰	۲۸	۴۰	۲۷	۴۳	۲۲

جدول شماره ۶ - مؤلفه‌های "تاب‌آوری اقتصادی" مبتنی بر تجارب کشورها در حوزه بحران‌های اقتصادی

رتبه	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	ثبات اقتصاد کلان	اثر بخشی بازارهای خرد	عدم تمرکز تجاری	خودانگاری	افزایش تولید ملی	چابک سازی دولت
۱	تجارب جهانی در حوزه بحران‌های اقتصادی	۵	۵	۵	۵	۴	۳
۲	افزایش فنریت اقتصادی از طریق: عوامل اقتصادی (که با شاخص‌های ثبات در اقتصاد کلان و اثر بخشی بازار سنجیده می‌شود)، و عوامل سیاسی - اجتماعی (که با شاخص‌های حکمرانی سیاسی شایسته و توسعه اجتماعی سنجش می‌گردند)	۵	۵	۵	۵	۵	۴
۳	افزایش رشد اقتصادی از طریق: کاهش باز بودن اقتصادی، ثبات اقتصادی، نرخ بالای پس‌انداز و سرمایه‌گذاری، اتکا بر نظام بازار جهت تخصیص منابع، نهادهای خوب برای تعیین حق مالکیت	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۴	به‌کارگیری سیاست تمرکززدایی و انتقال قدرت از دولت مرکزی به دولت‌های محلی و صلاح قوانین و مقررات	۴	۴	۴	۴	۳	
۵	کاهش آزادی اقتصادی ۱						
۵	کاهش وابستگی به واردات کالاها						
۶	کاهش وابستگی به صادرات کالاها						
۷	کاهش اندازه دولت						
۸	افزایش توسعه اجتماعی						
۹	توسعه زیرساخت‌ها						

ردیف	نام کشور	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	نقاط اقتصاد کلان	اثربخشی بازارهای خرید	عدم تمرکز تجاری	خودارزگاری	افزایش تولید ملی	چابک سازی دولت
۱۰	بحران‌های اقتصادی	تجارب جهانی در حوزه	۲				۵	
۱۱	بحران‌های اقتصادی	تجارب جهانی در حوزه	۴				۵	۵
جمع کل تکرار مؤلفه‌ها در حوزه بحران‌های اقتصادی								
۲۴								

جدول شماره ۷ - مؤلفه‌های "تاب‌آوری اقتصادی" مبتنی بر تجارب کشورها در حوزه پیشرفت‌های اقتصادی

ردیف	نام کشور	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	نقاط اقتصاد کلان	اثربخشی بازارهای خرید	عدم تمرکز تجاری	خودارزگاری	افزایش تولید ملی	چابک سازی دولت
۱	هندوستان	لغو قوانین مالیاتی دست و پاگیر و تعدیل قوانین صادرات و واردات	۵				۵	
۲	هندوستان	افزایش امنیت و زمینه برای سرمایه‌گذاری خارجی	۵					
۳	هندوستان	در نظر گرفتن تعرفه وارداتی برای واحدهای تولیدی و تجاری به‌منظور کاهش فشار مستقیم بر مصرف‌کنندگان	۴				۵	
۴	هندوستان	برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی جدید بنگاه‌ها، دولت، صنعت و ارتباط آن‌ها با یکدیگر	۵				۵	

- 1- Subsidization of Energy
- 2- Artificial Employment by The Government
- 3- solving fiscal deficits by cutting public spending that yields large social returns in the long run
- 4- Protecting Inefficient Firms
- 5- Imposing Price Controls
- 6- Ignoring Environmental Issues
- 7- Neglecting the Quality of Education
- 8- Letting the exchange rate appreciate excessively before the economy is ready for the transition towards higher-productivity industry

ردیف	نام کشور	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	ثبات اقتصاد کلان	بررسی برابری	علم تمرکز تجاری	تجارت‌های	تولید ملی	چاک سازای دولت
۵	تجارب جهانی در حوزه پیشرفت‌های اقتصادی	انتخاب سیاست دانش‌پایه (دانش‌محور) در اقتصاد (حرکت به سوی اقتصاد بدون وزن ۱ و تکیه بر سرمایه‌های دانشی و سرمایه‌گذاری در بخش خدمات دانش‌محور	۵		۵		۵	
۶	ژاپن	اصلاحات عمل‌گرایانه مؤثر مبتنی بر بازار گرایی	۳	۵	۴			۵
۷		تعادل در رشد باثبات اجتماعی و اقتصاد کلان	۵				۳	۵
۸		رقابت بین منطقه‌ای	۴	۴			۵	
۹		یکپارچه‌سازی بازار داخلی	۳	۵			۵	
۱۰		یکپارچگی آرام و تدریجی با اقتصاد جهانی	۵		۴		۳	۵
۱۱		تدوین سند چشم‌انداز مبتنی بر: به‌کارگیری فرصت‌ها در جهان اقتصاد، حفظ ثبات	۵				۳	۴
		اقتصاد کلان، نرخ بالای پس‌انداز و سرمایه، اجازه یافتن بازارهای برای تخصیص منابع						
۱۲	ژاپن	بهبود کیفیت رشد درحالی‌که افزایش درآمدها استمرار می‌یابد	۵					۳
۱۳		نیل به رشد متعادل و پایدار	۵				۳	۵
۱۴		تقویت نقش بازار	۴					
۱۵		تقویت نوآوری و خلاقیت	۳	۴	۴		۵	
۱۶		رهاسازی ظرفیت کامل انسانی	۴	۴			۳	۵
۱۷		انضباط قانونی	۵	۳			۵	۵
۱۸	آمریکا و انگلستان - ژاپن	توسعه مبتنی بر اصلاح فضای طراحی نهادی؛ سلسله‌مراتب داخلی مجزا و تقسیم کار تحت هدایت مدیران اجرایی که کنترل نسبتاً کمی از طرف بانک‌ها، توسعه نهادهای غیررسمی در نتیجه فرآیندی درون‌زا و بر مبنای پیش‌ها	۵				۳	۵
۱۹		اتکا به شیوه تولید توبوتایی منعطف و محقق ساختن توسعه صنایع الکترونیک و ریزپردازنده‌ها	۳	۵			۵	۵
۲۰		انتخاب استراتژی اقتصادی با توجه به محدودیت نسبی منابع طبیعی و اتکای روند توسعه بر دانش و نوآوری	۳	۴			۵	۵
۲۱	کره جنوبی	بهره‌گیری از سیاست حمایت‌گرایی به‌واسطه کارآمدی دولت	۳				۴	۵
۲۲		کنترل شدید فساد	۲				۵	
۲۳		بهبود مقررات در جهت ایجاد یک فضای رقابتی مولد	۳	۴			۵	۵

ردیف	نام کشور	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	نقاط اقتصاد کلان بر مبنای برابری	علم تمرکز تجاری	توجه داتاکایی	افزایش تولید ملی	چابک سازی دولت
۲۴		جایگزینی واردات کالاها با دوام مصرفی با تضمین امنیت بازار	۵	۴		۴	۵
۲۵		گرایش به استراتژی رشد مبتنی بر صادرات محصولات صنایع کاربر	۳			۴	۵
۲۶		جذب سرمایه‌گذاری خارجی	۴			۵	۴
۲۷		اشتغال پایدار	۵	۳	۴	۵	۵
۲۸		پایده‌سازی مدل بازار توسعه‌گرا	۵	۴			۴
۲۹		تدوین برنامه‌ها و سیاست‌هایی برای رشد و شکوفایی بنگاه‌های کوچک و متوسط	۵	۵		۵	۵
۳۰		نقش‌آفرینی دولت در برنامه‌ریزی و هدایت توسعه (تدوین برنامه اقتصادی توسط دولت					۵
۳۱		و تعیین اولویت‌های هر مرحله از توسعه و اختصاص منابع لازم، وضع قوانین مالی - پولی، مالیاتی، تجاری، حمایتی، تعرفه‌ای، و غیره برای فراهم‌سازی بسترهای لازم برای حرکت به سوی تحقق اهداف تعیین شده هر مرحله)	۵	۵		۴	
۳۲		توسعه اقتصادی در دو مرحله متمایز با دو استراتژی متفاوت: جایگزینی واردات، و تولید برای صادرات		۵		۵	
۳۵		توجه به توسعه فرهنگی گروه‌های مذهبی (مسلمانان)	۴				
۳۶		مهم‌ترین راهبرد توسعه: انتقال از یک اقتصاد سنتی کم‌درآمد و صادرکننده مواد خام به یک اقتصاد بازاری چندبخشی با درآمد متوسط	۵			۴	۳
۳۷		تأسیس نهاد سیاست اقتصادی جدید ۱ و دنبال نمودن راهبرد افزایش مشارکت گروه‌های قومی (مالایی‌ها) در اقتصاد بازار آزاد	۵			۴	۵
۳۸		حمایت‌سازنده از مالایی‌های مسلمان در برابر رقابت اقتصادی گروه‌های نژادی دیگر (چینی‌ها) و سرمایه‌گذاران خارجی	۵			۵	
۳۹		ایجاد ۱۲ منطقه آزاد تجاری برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی	۵	۵		۵	۴
۴۰		تشویق شرکت‌های خارجی به تأسیس شعبه در دبی و افزایش صادرات غیرنفتی		۵			۴
۴۱		کنترل تورم	۵	۳		۴	۵
۴۲		بهبود تدریجی رفاه فقیرترین بخش‌های جامعه	۵				۴
۴۳		نرخ رشد اقتصادی بالا	۵			۴	
۴۴		جان‌شنینی صادرات به‌منظور غلبه بر توزیع نابرابر درآمد					۴
۴۵		اجرای طرح‌های اقتصادی کلان به‌منظور افزایش سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها	۵			۳	۵

ردیف	نام کشور	مؤلفه‌های نظری تاب‌آوری اقتصادی	ثبات اقتصادی کلان	عدم تمرکز تجاری	خودتکابیی	افزایش تولید ملی	چابک‌سازی دولت
۴۶	تجارب جهانی در حوزه پیشرفت‌های اقتصادی	اعطای مشوق‌های اقتصادی برای شتاب دادن به رشد اقتصادی	۴				۲
۴۷		جایگزینی واردات		۵			
۴۸		تعدیل ساختاری				۲	۵
۴۹		آزادسازی اقتصادی		۳			۴
۵۰		انجام اصلاحات مالی گسترده به‌ویژه در نظام بانکی و کاهش نرخ بهره‌ها					۵
۵۰		اصلاحات گسترده و عمیق در شاخص‌های نوآوری مانند هزینه‌های تحقیق و توسعه، افزایش متوسط سالیان آموزش و کاهش نرخ بی‌سوادی		۲			۵
۵۱		کاهش هزینه‌های دولتی					۵
۵۲		افزایش سرمایه‌گذاری خارجی					۵
۵۳		اصلاحات در نظام مالیاتی		۳	۳		۵
			جمع کل تکرار مؤلفه‌ها در حوزه پیشرفت‌های اقتصادی	۱۱۴	۱۱۴	۶۷	۱۸

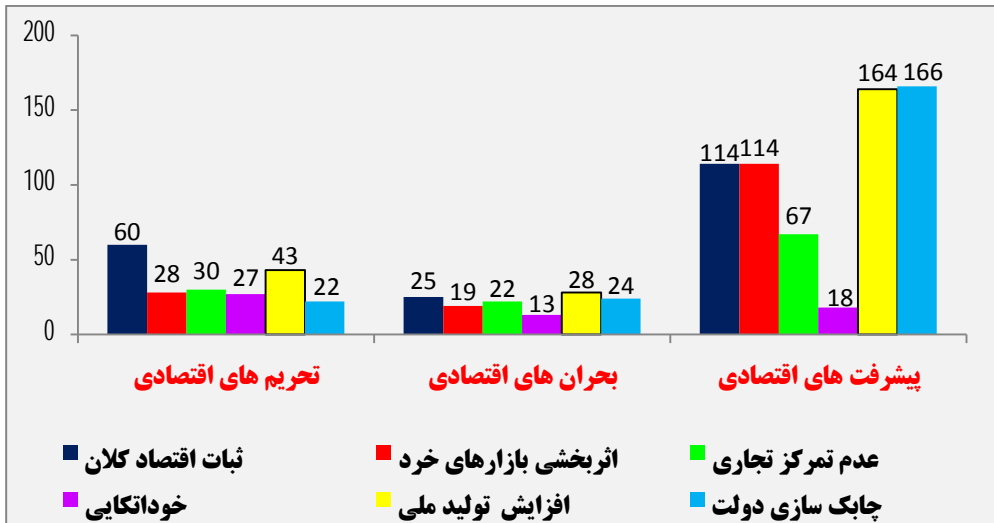
بر اساس نتایج مصاحبه با خبرگان و ثبت آن در جداول ۵، ۶ و ۷، و شمارش تعداد تکرار هر یک از مؤلفه‌های شش‌گانه مبتنی بر تجارب کشورها در حوزه‌های سه‌گانه تاب‌آوری اقتصادی، تعداد تکرار مؤلفه‌هایی که توسط خبرگان مصاحبه‌شونده تعیین گردیده بود شمارش گردید و در جدول شماره ۸ آورده شدند:

جدول شماره ۸ - تعداد تکرار هر یک از مؤلفه‌ها توسط خبرگان مصاحبه شده

مؤلفه‌ها	ثبات اقتصاد کلان	اثربخشی بازارهای خرد	عدم تمرکز تجاری	خودتکابیی	افزایش تولید ملی	چابک‌سازی دولت
مؤلفه‌ها	۶۰	۲۸	۳۰	۲۷	۴۳	۲۲
حوزه تاب‌آوری						
تحریم‌های اقتصادی	۶۰	۲۸	۳۰	۲۷	۴۳	۲۲
بحران‌های اقتصادی	۲۵	۱۹	۲۲	۱۳	۲۸	۲۴
پیشرفت‌های اقتصادی	۱۱۴	۱۱۴	۶۷	۱۸	۱۶۴	۱۶۶
جمع کل	۱۹۹	۱۶۱	۱۱۹	۵۸	۲۳۵	۲۱۲

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده نمودار شماره ۱ که نشان‌دهنده وضعیت کلی مؤلفه‌های تاب‌آوری در سه حوزه تجربه‌شده در کشورهای منتخب می‌باشد ترسیم گردید:

نمودار شماره ۱ - نظرات خبرگان اقتصادی در مورد مؤلفه‌های تاب‌آوری در تجارب اقتصادی کشورهای منتخب بر اساس نتایج جدول شماره ۸، مؤلفه‌های شش‌گانه تاب‌آوری اقتصادی در هر یک از سه حوزه به ترتیب اولویت (بر مبنای تکرار مؤلفه) مرتب‌سازی و در جدول شماره ۹ ذکر گردید:

جدول شماره ۹ - مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی مبتنی بر تجارب جهانی در حوزه‌های سه‌گانه تحریم، بحران، و پیشرفت‌های اقتصادی

ردیف	مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی به ترتیب اولویت در حوزه (مبتنی بر تجارب کشورهای منتخب)					
	حوزه تحریم‌های اقتصادی	تعداد تکرار	حوزه بحران‌های اقتصادی	تعداد تکرار	حوزه پیشرفت‌های اقتصادی	تعداد تکرار
۱	ثبات اقتصاد کلان	۶۰	افزایش تولید ملی	۲۸	چابک سازی دولت	۱۶۶
۲	افزایش تولید ملی	۴۳	ثبات اقتصاد کلان	۲۵	افزایش تولید ملی	۱۶۴
۳	عدم تمرکز تجاری	۳۰	چابک سازی دولت	۲۴	ثبات اقتصاد کلان	۱۱۴
۴	اثربخشی بازارهای خرد	۲۸	عدم تمرکز تجاری	۲۲	اثربخشی بازارهای خرد	۱۱۴
۵	خودتکایی	۲۷	اثربخشی بازارهای خرد	۱۹	عدم تمرکز تجاری	۶۷
۶	چابک سازی دولت	۲۲	خودتکایی	۱۳	خودتکایی	۱۸

تجزیه و تحلیل داده‌های حاصله نشان می‌دهد:

اولاً، مؤلفه‌های "ثبات اقتصادی" "چابک سازی دولت" به ترتیب بیشترین و کمترین مؤلفه مورد توجه دیگر کشورها در تجارب کسب‌شده برای تاب آور نمودن اقتصادشان در حوزه

تحریم‌های اقتصادی بوده‌اند. به‌بیان‌دیگر دیگر کشورها برای تاب آور نمودن اقتصادشان در حوزه تحریم‌ها به "ثبات اقتصادی" به‌عنوان مهم‌ترین و به‌عنوان کم‌اثرترین مؤلفه "چابک‌سازی دولت" توجه داشته‌اند؛

دوم اینکه، تجارب کشورها نشان می‌دهد که برای تاب آور نمودن در حوزه بحران‌های اقتصادی اقتصادشان به "افزایش تولید ملی" بیشترین و به "خوداتکایی" کمتر توجه را داشته‌اند؛ سوم اینکه، کشورها برای پیشرفت اقتصادی خود بیشتر به چابک‌سازی دولت‌ها توجه داشته‌اند و خوداتکایی و رهایی از وابستگی به واردات کالاهای راهبردی را کمتر موردتوجه قرار داده‌اند؛ چهارم اینکه، مؤلفه‌های تاب‌آوری اقتصادی حوزه پیشرفت‌های اقتصادی در مجموع نسبت به مؤلفه‌های دیگر حوزه‌های تحریم‌ها و بحران‌های اقتصادی در تجارب تاب‌آوری دیگر کشورها موردتوجه بوده‌اند؛

پنجم اینکه، تاب آور نمودن اقتصاد در تمامی حوزه‌ها بیش از تمامی مؤلفه‌ها مستلزم توجه به افزایش تولید ملی و کمتر نیازمند توجه به خودکفایی و رهایی از وابستگی به واردات کالاهای راهبردی است؛

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف - نتیجه‌گیری:

بر اساس نتایج حاصل از جداول شماره ۸ و ۹ و نمودار شماره ۱ می‌توان چنین نتیجه گرفت که: در شرایط تحریم‌های اقتصادی (تکانه‌های تخصصی) برای افزایش تاب‌آوری اقتصادی مؤلفه‌ی ثبات اقتصادی مهم‌ترین و مؤلفه‌ی چابک‌سازی دولت کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه‌هایی هستند که باید از سوی سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان و برنامه‌ریزان اقتصادی موردتوجه قرار گیرد؛

در شرایط بحران‌های اقتصادی (تکانه‌های غیر تخصصی ولی معمول در اقتصاد جهانی)، افزایش تولید ملی به‌عنوان پراهمیت‌ترین مؤلفه و خوداتکایی و رهایی از وابستگی به واردات کالاهای راهبردی به‌عنوان کم‌اهمیت‌ترین مؤلفه‌ها باید موردتوجه مسئولین اقتصادی کشور برای افزایش تاب‌آوری اقتصادی قرار گیرند؛

تصمیم‌گیرندگان و برنامه‌ریزان امور اقتصادی حتی در صورتی که هیچ‌گونه تهدیدی (تخصصی و غیرتخصصی) را متوجه اقتصاد ملی ندانند، برای اتخاذ یک پیشرفت اصولی که همراه با افزایش

تاب‌آوری باشد باید به ترتیب به مؤلفه‌های چابک‌سازی دولت، افزایش تولید ملی، ثبات اقتصاد کلان، اثربخشی بازارهای خرد، عدم تمرکز تجاری، و خوداتکایی توجه نمایند. بر اساس نتایج حاصله فوق‌الذکر، از آنجاکه اولاً در حال حاضر کشور با تحریم‌های اقتصادی مواجه می‌باشد و ثانیاً بر اساس انتظارات مقام معظم رهبری در تبیین مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی هدف از این اقتصاد باید فعال‌سازی ظرفیت‌ها برای پیشرفت و عدالت می‌باشد، بنابراین ثبات اقتصادی بیش از مؤلفه‌های دیگر در تاب‌آور نمودن اقتصاد ملی می‌تواند اثربخش باشد.

ب - پیشنهادها:

الف- از آنجاکه اقتصاد ملی جمهوری اسلامی ایران هم‌اکنون با تحریم‌های شدید اقتصادی مواجه است و مفهوم اقتصاد مقاومتی به‌عنوان راه‌حل اساسی حل مشکلات اقتصادی از سوی رهبر معظم انقلاب اسلامی معرفی گردیده است، بنابراین با توجه به اینکه مؤلفه ثبات اقتصادی به‌عنوان مهم‌ترین مؤلفه در مقاوم‌سازی و تاب‌آوری اقتصادی در این پژوهش شناخته شد، برنامه ریزان اقتصادی کشور ضمن توجه به به‌کارگیری ظرفیت‌های اقتصادی ج.ا.ا. (درون‌زایی) ضمن تلاش برای حفظ و تقویت ارتباط با اقتصاد جهانی (برون‌گرایی) این ظرفیت‌ها را با فراهم نمودن ثبات در کلیه بخش‌های اقتصادی فعال نموده و در مسیر تأمین رشد و عدالت که اهداف اصلی انقلاب اسلامی است گام برداری نمایند.

ب- به‌منظور تأمین پیشرفت اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی، با مفروض گرفتن همیشگی بودن تهدیدات اقتصادی علیه نظام جمهوری اسلامی ایران (تکانه‌های تخصصی مانند تحریم‌ها و تکانه‌های طبیعی ناشی از بحران‌های اقتصادی محیط بین‌الملل) از یک‌سو، مؤلفه‌های تاب‌آوری برای پیشرفت‌های اقتصادی از جمله چابک‌سازی دولت به‌عنوان مؤلفه اصلی و دربرگیرنده دیگر حوزه‌ها مورد توجه قرار گیرد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی:

قرآن مجید - ترجمه آیت‌الله‌العظمی مکارم شیرازی

مقالات علمی - پژوهشی:

- ابراهیم پور، حبیب، حبیبیان، سجاد؛ جانعلی زاده چوبستی، معصومه؛ و رمضانی، محمدعلی (۱۳۹۱). "پارک‌های فناوری و مراکز رشد راهی برای تحقق اقتصاد مقاومتی"، همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت، دانشگاه گیلان، پایگاه اینترنتی مرجع دانش به نشانی:
http://www.civilica.com/Paper-ISCCONFERENCE01-ISCCONFERENCE01_035.html
- ایروانی، محمدجواد (۱۳۸۸)، بحران مالی جهانی و چند پیشنهاد راهبردی، نشریه مدیریت بازرگانی، دوره ۱، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۸، صص ۴۶-۳۳.
- برکشی، فریدون (۱۳۷۵). تحریم‌های بین‌المللی آمریکا و کشورهای جهان سوم، فصلنامه راهبرد، شماره ۱۲، صص ۱۳۸-۱۲۱
- خادمی، سید موسی (۱۳۸۷)، رساله دکتری، بررسی و شناخت تدهیدات اقتصاد ملی و تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده مدیریت راهبردی.
- درخشان، مسعود (۱۳۸۷)، ماهیت و علل بحران ۲۰۰۸ و تأثیر آن بر اقتصاد ایران (خلاصه مدیریتی)، تهران، برگرفته از سایت معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز تحقیقات راهبردی مجمع تشخیص مصلحت نظام (۱۳۹۲/۳/۶).
- رمضانپور، اسماعیل؛ ایغ، زهرا و چهره، مریم (۱۳۹۱). "بررسی نقش اقتصاد دانش‌بنیان و بهره‌وری در اقتصاد مقاومتی"، همایش ملی بررسی و تبیین اقتصاد مقاومتی، رشت، دانشگاه گیلان، پایگاه اینترنتی مرجع دانش به نشانی:
http://www.civilica.com/Paper-ISCCONFERENCE01-ISCCONFERENCE01_033.html
- علوی، ابراهیم (۸۵-۱۳۸۴). جایگاه تحریم در سیاست خارجی آمریکا، فصلنامه مطالعات منطقه‌ای، اسرائیل‌شناسی، آمریکا‌شناسی، سال هفتم، شماره ۱ و ۲، زمستان ۸۴ و بهار ۸۵، صص ۷۸-۵۵.
- ناظمیان، حمید و اسلامی‌فر، علیرضا (۱۳۸۹)، اقتصاد دانشی هند، الگویی برای توسعه پایدار در ایران، فصلنامه مطالعات شبه‌قاره، سال دوم، شماره سوم، تابستان ۱۳۸۹، صص ۱۶۹-۱۴۵.
- نقیب‌زاده، احمد و صادقی‌زاده، سلمان (۱۳۹۰)، علل توسعه اقتصادی آسیای جنوب شرقی، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۱، شماره ۱، بهار ۱۳۹۰، صص ۳۴۷-۳۳۵.
- نورانی، سید محمدرضا و عزیزنژاد، صمت (۱۳۸۸)، بررسی آثار تحریم بر اقتصاد ایران با تأکید بر تجارب خارجی، دو ماهنامه مجلس و پژوهش، بهار ۱۳۸۸، صص ۱۸۷-۱۵۵.
- واعظی، محمود (۱۳۸۸)، بحران اقتصادی جهان: زمینه‌ها، ابعاد و پیامدها، فصلنامه بین‌المللی و روابط خارجی، سال اول، شماره اول، بهار ۱۳۸۸، صص ۱۸۷-۱۵۵.

- یاورى، كاظم و محسنى، رضا (۱۳۸۸)، آثار تحریم‌های تجاری و مالی بر اقتصاد ایران، فصلنامه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، سال شانزدهم، شماره ۶۱، بهار و تابستان ۱۳۸۸

(ب) منابع انگلیسی:

- Bang Nam, Jeon (2010). "From the 1997-96 Asian Financial crisis to the 2008-09 Global Economic Crisis : Lessons from Korea's Experience"; Drexel University East Asia Low Review; Vol5; Issue 1; feb.2010; University of Pennsylvania low school, Philadelphia.
- Briguglio, Lino and Piceinino, Stephom (2011). "Growth and Resilience in East Asia, and the Impact of the 2009 Global Recession"; Economics Department, University of Malta, Msido, MSD 2000, Malta, 30 Sep 2011.
- Charnysh, Vola (2009). "India's Nuclear Programme"; NAPF Intern; Sep. 3, 2009.
- De Santsteban, Agastin velioso (2005). Sanctions, War, Occupation & the Developomanto of Education in Iraq"; International Review of Education, 51, 59-71, spring 2005.
- Jose´ Luis Navarro-Espigaresa, c, Jose´ Aureliano Martı´n-Segurab and Elisa Herna´ndez-Torresc(2012), "The role of the service sector in regional economic resilience", The Service Industries Journal, Vol. 32, No. 4, March 2012, 571-590.
- Karl Aiginger(2009). "Strengthening the Resilience of an Economy; Enlarging the Menu of Stabilisation Policy to Prevent Another Crisis" , Inter-economics, September/October 2009,
- Lino Briguglio, Gordon Cordina, Nadia Farrugia & Stephanie Vella (2008), "Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements", Routledge, Oxford Development Studies, Vol. 37, No. 3, September 2009, 229-247.
- Lino Briguglio, Gordon Cordina, Nadia Farrugia and Stephanie Vella (2010), "Profiling economic vulnerability and Resilience in small states: Conceptual underpinnings", ISBN: 978-1-84929-035-7, University of Malta, 1 Nov
- Ran Bhamraa, Samir Daniab and Kevin Burnarda (2011). "Resilience: the concept, a literature review and future directions ", International Journal of Production Research, Vol. 49, No. 18, 15 September 2011, 5375-5393.
- Tolention, vi Bruco J. (non). "The Asia Moudation: Strengthening Local Economic Governance Across Asia"; The Asia Foundation; Mag 2011, 19 pages.
- Uдах E.B. (2011). "openness, Rosiliance 8 Economic Performance in Niyeria: An Imperial Sciences, Issn 1450-2267, vol. 26 No4 (2011) pp 545-560
- Urbe Baray (2000), "The Asicm, Asicm, Finan cieel Crisis of 1997-1996 and the behavior of Asiem stock Market's"
- Werld Data Bank(2011), wontl Development 3 Indicators , www.data.worldbank.org.indecator..
- Wynne Godley (1999). "opon Economy Macroeconomics using models of closed system", The Jerome Lovy Economics Institute, working paper No 281, www.levyinstitute.org/publications.

(پ) منابع اینترنتی:

- ابروانی ، محمدجواد (۱۳/۱۰/۹۲). مصاحبه با شبکه تحلیلی نخبگان (دیگران) ، "پیشچیدگی‌های جهانی و آسیب‌های اقتصاد ما"، (تاریخ مشاهده در سایت : ۹۳ /۷/۶):

- بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) برگرفته از پایگاه اطلاعات معظم له به نشانی: www.KHAMENEI.ir
- پیغامی، عادل: (۹۱/۵/۷): "ده نکته در مورد تحقق اقتصاد مقاومتی"؛ (۹۱/۸/۲۸): "اقتصاد مقاومتی: اقتصاد دفاعی یا ترمیمی"؛ (۹۱/۱۲/۲۱): "درباره درون‌زایی اقتصاد اشتباه نکنیم"، (تاریخ مشاهده در سایت: ۹۳/۷/۱۰)؛
- خاندوزی، احسان: (۹۲/۱۰/۴)، "تجربیات جهانی مقاوم‌سازی اقتصاد"؛ (۹۱/۷/۲۳)، "دو سطح یک اقتصاد مقاوم"؛ (۹۲/۱۲/۲۵)، "برداشت سیستمی از اقتصاد مقاومتی" (تاریخ مشاهده در سایت: ۹۳/۷/۶)؛
- رضایی، عبدالعلی (۹۰/۱۰/۳۰). "اقتصاد مقاومتی مسابقه است یا مقاومت"، (تاریخ مشاهده در سایت: ۹۳/۷/۱۲)
- سلسله مصاحبه‌ها و یادداشت‌های اقتصادی واقع در بخش شبکه تحلیل‌نخبگان (دیگران) برگرفته از پایگاه اطلاعات مقام معظم رهبری به نشانی: farsi.khamenei.ir/others

